

b) *Ták* a. m. folt. Arany maga vallja: „a *tákot* már nagyanyám ismerte: 'csupa folt meg *ták* az a ruha'”.⁸ A *nagyidai cigányok* III. énekében így kerül elő:

Köröskörnyül immár megvan rakva sebbel,
Mint az angol ember kaputrokja zsebbel;
Mindenik oly öblös, mindenik oly tákos...⁹
Szegény Diridongó — oda van! világos!¹⁰

A stílus Aranyra vall, bár jobb, mint a többi pályakezdő próbálkozásáé.

Bizonyítékaink talán hozzájárulnak ahhoz, hogy a legközelebbi Arany-kiadás felvegye ezt az elégiát a költő zsengei közé.

BORZSÁK ISTVÁN

BUDAI ÉZSAIÁS ÉLETRAJZÁHOZ

Budai Ézsaiásról és klasszika-filológiánk kezdeteiről szóló tudománytörténeti monográfiámban több helyen utaltam arra, hogy a nagytekintélyű szuperintendens életrajzi adatait szinte kivétel nélkül mások célzásaiból, esetleges megjegyzéseiből kellett kihámozni. Ennek az volt az oka, hogy Budai amilyen könnyedséggel írt egyébként, olyan mereven elzárkózott a saját személyét illető közlések elől. Az ide vonatkozó adatok szükségességével kapcsolatban egyik bírálóm szava is tette,¹ hogy az alaposan kiaknázott egyéb kéziratárak mellett miért nem használtam kiadósabban a debreceni anyagot. A továbbiak során azonban ő is beismeri, hogy — szorgos kutatásai ellenére — ott sem igen lehet találni olyan dokumentumokat, amelyek a könyvemben feltárt anyagot érdemben módosíthatnák, sőt még azok az adatok is, amelyeket tanulságos recenziójában említ,² a könyvemből valók.³ Jól tudom, hogy egyházi levéltárainkban — elsősorban Debrecenben, de Sárospatakon, Budapesten és Pápán is — még rengeteg kibányászható iromány rejtőzik, amelynek feldolgozása irodalomtörténészeink, filológusaink és történetkutatóink számára sok-sok meglepetést tartogat.

De hasonló meglepetésekben lehet része annak is, aki a számba jövő külföldi levéltárak anyagába bepillant. Budai esetében ez elsősorban a göttingai Georgia-Augusta-egyetem archivumára vonatkozik, amelynek vezetője, Götz v. Selle, könyvünk megküldését egy mikrofilmmel viszonzta. A mikrofilm, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia illetékes osztályának adtam át, Budai sajátkezűleg írott önéletrajzáról készült. Ezt meg *kell*ett írnia, mivel a tiszántúli egyházkerület, amelynek aldozatkészsége a harmadfél éves külföldi tanulmányutalathoz vezetve tette, el is számoltatta alumnusait (l. a Benedek Mihálynak és Domokos Lajosnak küldött jelentéseket könyvem 170—184. lapján), a végzett munka eredményét tanúsító bizonyítvány, ill. doktori diploma megszerzésének pedig megvoltak a hivatalos előírásai, — többek között egy részletes *curriculum vitae* benyújtása.

Az alább teljes szövegében közölt latin nyelvű önéletrajzhoz járul a doktori szigorlatra bocsátást kérő *supplex libellus*, amely — a részletes önéletrajzzal együtt — valóban *libellus*: több lapra terjedő „könyvecské”. Az eredeti lapbeosztást függőleges vonások, a bekötés miatt eltartak és így a mikrofilmen nem látható sorvégek kiegészítését a szögletes zárójelek jelzik.

Curriculum vitae Esaiæ Buday⁴

Locus, in quo lucem, anno Chr. 1766. ipsis Kalendis Maii, adspexi, est vicus Hungariae, versus limites Trans-Syvanicos, in Comitatu, ut vocant, Mediocri Szolnok, Peer nuncupatus.

⁸ *Magyar Nyelvőr*. VII. 1878. 458; ÖM. X. 381.

⁹ Nem valószínű, hogy a *tákos* itt *tágas* helyett áll, mint Barta János mondja (*Arany János Válogatott Művei*. II. Bp., 1953. 425.)

¹⁰ ÖM. III. Bp., 1952. 246.

¹ MTA I. OK 10 (1956) 223. sk. i.

² Id. h., 226. l.

³ Ld. a 130. és a 145. lapon.

⁴ Az életrajz tárgy iránti érdekességére való tekintettel jegyzetben közöljük a latin szöveg teljes magyar fordítását:

„A napvilágot 1766 május Kalendae-ján (1.-én) pillantottam meg egy Peér nevű faluban, az erdélyi határok felé, ottani megjelölés szerint Közép-Szolnok megyében. Mint tisztes szülék: Buday András és Tárnyék (máshol: Tárnyik, Tárnok) Katalin gyermeke, illő neveltetésben részesültem. Mlután a péri iskolában megízleltem a tudományok elemeit, amelyekben a gyermekkorom része szokott lenni, tizenhárom éves fejjel a debreceni református kollégiumba kerültem. Itt négy év alatt elvégezvén a grammatikai és rhetorikai

Honestis Parentibus, Andrea Buday et Catharina Tárnýék, orto, non illiberalis contigit educatio. Degustatis in Schola Peerina primis artium, quibus aetas puerilis impertiri solet, elementis, in Collegium Reform. Debrecinense transii, annos natus tredecim. Hic, finitis quatuor annorum spatio Grammaticis Rhetoricisque studiis, ad audiendas Professorum lectiones admissus, inque numerum Studiosorum, quos populares mei, a veste, qua utuntur, talari, Togatos vocant, receptus sum. Tribus ita annis, in discenda Philosophia, Mathesique pura consumtis: ad aliquam Linguae Th[e]u[j]tiscæ cognitionem adquirendam, Leutschoviam in Comitatum Scepusiensem me cont[ul]i. Anno vero vertente reversus, Theologiae, Linguis item Graecae ac Hebraicae discen[dis] tres annos impendi. Post, ab Inspectori[bus] Collegii, docendae publice Poesi praefec[tus], per annum unum hoc in labore desuda[vi.] Hinc, ad Metaphysicam et Geometriam publice tradendam, promotus; mox [ve]ro Bibliothecarii (si tamen nomen h[oc] exigua librorum Collegii Debrecinensi[s] supellex permittat) ac demum Senior[is], inter Collegii Cives munere functus sum. Ineunte vero anno 1792, aetatis iam vicissimo sexto, auctoritate Consistorii Superintendentialis, Historiarum, Linguae Graecae, item Eloquentiae Latinae, in eodem Collegio Debrecinensi, Professor designatus: iter Göttingam suscepi, factaque Viennae, Pragae, Dresdae, Lipsiae, ac Halae Saxonum, brevi, non tamen inutili commoratione, IV. Kalendas Majas Göttingam adpuli. Hic, cum innumeras in studiis meis lacunas, non nisi improbo labore, intra breve, quod praescriptum habebam, tempus explendas animadverterem: inso[litam] industriam adhibere, et fere m[e] lectionibus audiendis obruere coepi. Non solum enim Linguas: Franco-Gallicam, Anglicam et Italicam familiares mihi reddere; Hispanicam autem cum Arab[e] et Syriaca delibare contendere; sed e[ti]am] scientias, quae sive directe ad munus [s] meum spectarent, sive eidem ancilla[ri] commode possent, pertinenti studio [ex]colere sategi. Duce nimirum Ill. Gatte[ro] Encyclopaediam Historicam, Diploma[tic]am, et Geographiam; sub Ill. Heyni[fo] Archaeologiam, interpretationem Pind[ari] Odysseae que Homericae; Antiquitatem [et] Literaturam Romanam, atque ex pu[bli]cis Eiusdem Ill. Viri Lectionibus: Hermeneutices et Critices regulas, Mythologiam, Ciceronisque de Divinatione interpretationem; praeunte vero Ill. Schlötzero: Statisticam, ita dictam, Politicæ partem practicam, Europae, et omnis, et separatim Septemtrionalis Historiam, doctrinam item, consilia regiones exteras cum fructu invisendi suppeditantem; ex publica Lectione autem Ill. Meiners Historiam Religionum; ac denique apud Ill. Spittlerum: Historiam Universalem, Historiam Imperii Romano-Germanici; gravissimasque

tanulmányokat, a professzorok előadásait hallgathattam és felvételtem ama diákok sorába, akiket honfitársaim bókáig érő viseletükről *togatus*-oknak neveznek. Így töltöttem el három esztendőt a bölcsélet és tiszta matematika tanulmányozásával, majd bizonyos német nyelvi ismeretek megszerzése végett Lőcsére, Szepes megyébe mentem. Egy év leforgása után visszatérvén, három esztendőt fordítottam a görög és héber nyelv tanulására. Miután a kollégium felügyelői a költészeti osztály köztanítóságával bíztak meg, egy évig ebben a munkakörben fáradoztam. Ezután a metafizika és geometria köztanítójává léptem elő, majd pedig könyvtárosként (ha ugyan a debreceni kollégium csekély könyvtárolmánya megengedi ezt az elnevezést) és végül a kollégiumi polgárok szenioraként működtem.

1792 elején, már huszonhat éves koromban, a szuperintendensi konzisztórium megbízásából, mint a történelemnek, a görög nyelvnek, valamint a latin ékesszólásnak ugyanebben a debreceni kollégiumban kijelölt tanára, göttingai tanulmányútra indultam. Bécsben, Prágában, Drezdában, Lipcseben és a szászországi Hallében való rövid, de mégsem haszontalan tartózkodás után április 28-án érkeztem Göttingába. Itt, mikor rajöttem, hogy tanulmányaim számtalan hiányosságát csak keserves munkával tudom pótolni, az addiginál is nagyobb buzgósággal szinte beletemetkeztem az előadások hallgatásába. Mert nemcsak azon igyekeztem, hogy a francia, angol és olasz nyelvvel megbarátkozzam, a spanyolba pedig az arabbal és szírel együtt belekóstoljak, hanem kitartó szorgalommal azokat a tudományokat is derekasán kellett művelnem, amelyek akár közvetlenül kapcsolódtak tisztemhez, akár pedig abban segítségemre lehettek. Így tehát a hírneves Gatterer vezetésével történeti enciklopédiát, diplomatikát és földrajzot; a hírneves Heyne alatt régészetet, Pindaros és a homérosi *Odysseia* magyarázatát, római régiségtant és irodalmat, valamint ugyennek a tiszteletreméltó férfinak nyilvános előadásai közül a hermeneutika és kritika szabályait, mitológiát és Cicero „*De divinatione*”-jának értelmezését; a hírneves Schlötzer irányításával pedig úgynevezett statisztikát, a politika gyakorlati részét, egész Európa, de különösen Észak-Európa történetét, továbbá a külső országok gyümölcsöző látogatására irányuló tanácsait; a hírneves Meiners nyilvános előadásából a vallások történetét; végül a hírneves Spittlernél egyetemes történetet, a német-római birodalom történetét és a XVI. század óta az államok életében bekövetkezett legfontosabb változásokat – erőim lehető megfeszítésével tanulmányoztam. Ezek nagyjából mind közvetlenül befellették tervembe. De mivel világosan láttam tanulmányaim természetét, hogy ti. jeles eredménnyel alig folytathatók, csak ha egyéb tudományok is járulnak hozzájuk mintegy segítségként: a hírneves Kaestner alkalmazott matematikái, a hírneves Feder logikai és erkölcsfilozófiai, a hírneves Beckmann közgazdasági, a hírneves Lichtenberg kísérleti fizikai, nem különben a hírneves Blumenbach természetrajzi és élettani előadásai – mind a legnagyobb gyönyörűséggel hallgattam.

Két esztendőt ily módon töltvén el a Georgia – Augusta – egyetem kebelén (vajha tanítóim páratlan hitének, buzgóságának, hevének és mindenképen csodálatraméltó tudományának megfelelő sikerrel!), ez év áprilisának elején tanulmányútra indultam és mintegy tíz héten át – a debreceni kollégium költségen – végignéztém Hollandia és Anglia nevezetes városait. Utamról visszaérkezvén, a csatolt kérvény majd elmondja, hogy mi volna óhajom.

Irtam Göttingában, 1794. június 16.-án.”

A rövid, de barokkosan kicirkalmazott kérvény szövege – a szigorlatra való jelentkezés tényén kívül – érdemben semmi újat nem mond, ezért lefordítása mellőzhetőnek látszik.

rerum publicarum, quae inde a Seculo XVI. acciderunt, conversiones ; — ea, qua potui virium contentione tractavi. Atque haec quidem direct[e] fere ad propositum meum facere vid[e]bantur. Enimvero, cum probe intelligere[m] studia haec eius esse indolis ac natura[e], ut insigni cum fructu tractari vix possint, nisi iisdem aliae etiam scienti[ae,] tamquam adiutrices accesserint : Ill. Kaestnerum in Mathesi adplicata, Ill. Federum in Logica et Philosophia Morali ; Ill. Beckmannum in Oeconomia, Ill. Lichtenbergium in Physica Experimentalis ; ac denique Ill. Blumenbachium in Historia Naturali et Physiologia, — omnes maxima cum voluptate audivi. Transactis hunc in modum duobus in sinu Academiae Georgiae Augustae annis, (utinam vero pari, raras Docentium fidei, sedulitati, ardori, mirabilique omnino solertiae successu!) itinere literario, cum initio Aprilis mensis anni hujus suscepto, praecipuas Hollandiae et Angliae urbes, intra decem circiter hebdomadas, publicis Collegii Debrecinensis sumtibus inveni. Quo ex itinere redux, quid in votis habeam, libellus supplex his adiunctus exhibet.

Scribebam Göttingae, XVI. Kalendarum Julii. 1794.

*

Viri Illustres, Doctissimi, Amplissimi Ordinis Philosophici in Academia Georgia Augusta Decane Spectabilis, caeterique Professores maxime colendi !

Duobus et quod excurrit, annis in Georgia Augusta itinereque literario transactis, profectus in studiis mei specimen iis, a quibus praecipua horum praesidia profecta sunt, absens adhuc, exhibiturus : potestatem ea, quae ad summos in Philosophia honores o[btin]endos requiruntur, praestandi, viresqu[e] adeo meas, Iudicibus Vobis, perici[tan]di, demisse, et ea, qua par est, rever[en]tia rogo.

Illustrium Vestrorum Nominum cultor sincerus

Esaias Buday:

Hungarus

*

A fenti dokumentumból végeredményben nem sok újat tudhatunk meg. Legfőbb érdekessége az, hogy közvetlenül Budaitól értesülünk élete addigi folyásáról. Érdekes azonban az is, hogy az önéletrajz adatai nem mindenben egyeznek a máshonnan (részint ugyancsak közvetlenül Budaitól) származó adatokkal. Például mindjárt az önéletrajz első sorában azt olvassuk, hogy 1766. május 1-én született, míg máshol május 7-e szerepel. Tekintettel arra, hogy Ézsaiás próféta napja az Erdélyben (és így a hajdani Partiumhoz tartozó Peéren is) használt protestáns naptárak szerint május 9-re esik, már pedig a családi hagyomány szerint kétnapos korában megkeresztelt csecsemő ezért kapta az Ézsaiás-nevet, arra kell gondolnunk, hogy Budai — szórakozottságból — *ipsis Kalendis Maii*-t írt a május 7-nek megfelelő *Nonis* helyett. Más dátumokat pedig alkalmasint nem tartott olyan fontosnak, hogy a Göttingában megszerezhető tudomány helyett ilyenekkel terhelje az emlékezőképességét: az önéletrajz 3. lapján 1792. ápr. 28-át jelöli meg Göttingába való érkezése napjának, míg az 1792. máj. 27-én kelt és Benedek Mihálynak küldött első beszámolójában azt írta, hogy május 1-én, du. 5 órakerkezett meg. Hiteles tényközlést kapunk viszont hazai iskoláiról (kár, hogy ezekről az évekről nem írt részletesebben), göttingai tanulmányairól, mestereiről, tíz hétig tartó hollandiai és angliai útjáról.

Néhány érdekes adatot találhatunk végül a *supplex libellus*-hoz fűzött dékáni körözvényben is. Megtudjuk belőle, hogy „Hr. Buday aus Ungarn . . . gewiss vielen als ein fleissiger und geschickter Mann bekannt ist” ; értesülünk a vizsga időpontjáról (1794. jun. 21.), a vizsgáztatók személyéről (Gatterer és Heyne). De még a körözvény végén olvasható bejegyzések is tanulságosak. A göttingai „finom tónusban” intézkedő dékánnal megfelelő modorban közlik beleegyezésüket az érdekelt professzorok : Lichtenberg („ich bin mit allem einstimmig, und werde mich einfinden”), Gatterer (ich werde mich beyem Examen einfinden und mit examinieren”), az elfoglalt Heyne (lakonikusan csak ennyit ír: „Auch ich”), Feder, Schlözer, Meiners és Eichhorn.

*

Klanciczay Tibor hívta fel a figyelmemet arra a debreceni eredetű, de Széll Farkas hátyékával együtt jelenleg Prágában őrzött kéziratos kötetre, amelynek másolatához most ugyancsak az MTA mikrofilm-osztályán lehet hozzáférni. A szóban forgó kötet 407—412. lapján Ianus Pannonius- és Heyne-móttóval („*pietas in magnos viros nunquam intempestiva est*”) ellátott újévi köszöntés olvasható Budai Ézsaiás tiszteletére. Az „Új Esztendei Hálál-öröm-

1901. VIII. 25

Dr. J. Páris

Egy órával, egy órával egy órával, a
nyit-nyit nyit-nyit. A nyit-nyit nyit-nyit
Ez az új nyit-nyit. Nyit-nyit nyit-nyit
páris-nyit, mint "nyit-nyit" is nyit-nyit.

Nem nyit-nyit, hanem "nyit-nyit" is nyit-nyit, a
páris-nyit nyit-nyit a páris-nyit nyit-nyit. Ez
nyit-nyit nyit-nyit nyit-nyit. A páris-nyit nyit-nyit
nyit-nyit nyit-nyit nyit-nyit. A páris-nyit nyit-nyit
nyit-nyit nyit-nyit nyit-nyit. A páris-nyit nyit-nyit
nyit-nyit nyit-nyit nyit-nyit. A páris-nyit nyit-nyit
nyit-nyit nyit-nyit nyit-nyit. A páris-nyit nyit-nyit

Egy órával, egy órával egy órával, a
nyit-nyit nyit-nyit. A nyit-nyit nyit-nyit

Dr. J. Páris

érzés” meg nem nevezett szerzője (Budai valamelyik tanítványa) már a szuperintendensnek kíván kedveskedni, de a precíz lapalji jegyzetekkel kísért udvarló vers szokványos fordulatai között néhány érdemleges életrajzi apróság is akad. Itt csak annyit, hogy a József nádor debreceni látogatásával kapcsolatban sokat emlegetett beszélgetés (I. könyvem 129. lapját és uo. a 2. jegyzetet) — a mikrofilm tanúsága szerint — mégsem egészen úgy folyt le (I. a kézirat 410/c. jegyzetét), mint ahogy Budai tisztelői kiszínezték. A kollégiumi professzorok bemutatása során a nádor valóban azt kérdezte: „*Quis est Budai?*” — tehát nem volt egészen tisztában a saját későbbi szavai szerint *ubique notus* Budai kilétével. (Esetleg úgy is érthetjük a kérdést, hogy „melyik[ük] B.?”) Vagy pedig meg kell ismételnünk az idézett helyen közölt sejtésünket: ő kir. hercegsége rosszul fejezte ki magát latinul, mert a beszélgetés logikája a *quis*-szel (a várt *ubi* helyett) kibicsaklik, és a fenséges ajkáról elhangzott értelmetlenséget talán csak a debreceni közvélemény formálta érthetővé — *ad maiorem Esaiæ gloriam*.

Ugyanebben a kötetben a sok diákvers és egyéb között Csokonaitól is nem egy — eddig ismeretlen — költemény található. Türelmetlenül várjuk az Akadémia teljes Csokonai-kiadását, amely az itt lappangó Catullus-fordítással stb. Csokonainak, mint a klasszikus irodalmakban való jártasságára joggal büszke *poeta doctus*-nak a képét is teljesebbé fogja tenni.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ LEVELE BERDA JÓZSEFHEZ

Az alábbiakban közlésre kerülő (I. a facsimile mellékletet) levél szép bizonyítéka annak, hogy Kosztolányi érdeklődéssel, támogató gyöngédséggel fordult a fiatal — e levél keltezése idején 29 éves — Berda Józsefhez, a város szélén és a társadalom periferiáján élő költőhöz. Elismerése nem szokványos dicséret, hanem egy mondatba sűrített, Kosztolányira nagyon jellemző, parányi „ars poetika”: *Csak akkor kell verset írni, mikor ésszel nem lehet megközelíteni, amit mondani akarunk . . .*

E levél után valóban megjelentek a *Nyugatban* Berda versei. A költő nagy erőt kapott Kosztolányi levelétől. A *Nyugat* Figyelője Berda verseskötetéről is mindig hírt adott: Bálint György, Hévesy Iván, Illyés Gyula, Lesznai Anna foglalkozott a *Nyugatban* Berda költészetével.

A levél szövege :

Feladó : KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

1931. VIII. 25

Budapest, I. Tábor utca 12.

Drága Fiam,

Azok a versek, melyeket eljuttatott hozzám, egytől egyig gyönyörűek. Nem szoktam ilyen kifejezéseket ok nélkül használni. Olybá vegye tehát megállapításomat, mint kivételest és igazat.

Nekem főképp az „illetlen” versek tetszettek, a péklegények meg a zabálás kéjéről írtak. Ezek valósággal kiharsantak. Csak akkor kell verset írni, mikor ésszel nem lehet megközelíteni, amit mondani akarunk s annyi bennünk a bátorság és a csiklandó csikóúz, hogy semmire se vagyunk tekintettel.

Ezeket a verseket azonnal elvittem a *Nyugathoz* s átadtam *Gellért* Oszkárnak. Neki is igen tetszenek. A *P. H.* nak följárlottam a fölbit, de ott — teljes joggal — haragszanak önre, mert másutt megjelenteket adott el nekik. Ilyent nem szabad csinálnia mások.

Verseskönyvet — rám való hivatkozással — eladhat *Karinthynak* (estefelé Hadik kávéház vagy Verpeléti úton a lakásán), *Förstner* Tivadar főigazgató úrnak (Hold u. Kultusz Minisztérium), nekem is, ha átnéz, anélkül hogy újabb verseskönyvet kérnék az áráért.

Szóval : örülök szép verseinek.

Híve :

Kosztolányi Dezső

(A levélben szereplő *P. H.* rövidítés a *Pesti Hirlapra* vonatkozik.)